

РОЗДІЛ 5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.34>

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Бахновська І. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Вінницького торговельно-економічного інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9236-9424>

Слободиська О. А.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Вінницького торговельно-економічного інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9708-2679>

Бахновська І. П., Слободиська О. А. Юридична природа соціальної справедливості як складова частина принципу справедливості

Стаття поставлена і вирішена наукова проблема виявлення юридичної природи та змісту соціальної справедливості як складова частина принципу справедливості. Теоретичну і нормативну основу дослідження склали научні праці вітчизняних і зарубіжних вчених в області юриспруденції, філософії, політології, соціології, історії. Вони присвячені загальним проблемам сутності принципу справедливості, його ціннісного і нормативного змісту, соціальної та юридичної природи принципа справедливості, питань правової визначеності та стабільності правового регулювання, специфічним проблемам реалізації конституційного принципу справедливості. Проблема справедливості, а саме соціальної справедливості набуває особливої актуальності у контексті глобалізаційних процесів. Практика Конституційного Суду України свідчить, про те що у Конституції України принцип соціальної справедливості не закріплений у прямій формі, проте уся правова система ґрунтується на ідеї справедливості. Встановлено, що справедливість по суті відображає реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної та правової зрілості. Вона може проявлятися на різних громадських рівнях, в різних просторових і часових вимірах. Отже, співвідносячи поняття справедливості та права, справедливість можна розглядати як правовий стандарт, з яким співвідносяться реальні соціально-економічні, політичні, фінансові, моральні та ідеологічні відносини. Справедливість – це не лише моральна, філософська категорія, а, насамперед, правова. Справедливість – це правове явище, що відноситься до самої сутності права та є відмежувальною ознакою між правом і принципами права. Крім того, є феноменом моралі, оскільки виступає ідеєю, яка визначає моральні засади суспільства. Слід зазначити, що в деяких випадках застосування принципу справедливості ускладнюється, наприклад, тоді, коли він вступає в колізію з принципом законності. Звертається увагу на те, що в нашій державі принцип справедливості не реалізовується повною мірою. Соціальна справедливість є найважливішою соціальною цінністю, творчим феноменом, що сприяє реформуванню суспільства на засадах демократії та гуманізму.

Ключові слова: соціальна справедливість, критерії справедливості, соціальний інститут, універсальна цінність, аспекти справедливості, фундаментальні цінності.

Bakhnovskaya I.P., Slobodyska O.A. Legal nature of social justice as an integral part of the principle of justice

The article presents and solves the scientific problem of identifying the legal nature and content of social justice as an integral part of the principle of justice. The theoretical and normative basis of the study were scientific works of domestic and foreign scientists in the field of jurisprudence, philosophy, political science, sociology, history. They are devoted to the general problems of the essence of the principle of justice, its value and normative content, social and legal nature of the principle of justice, issues of legal certainty and stability of legal regulation, specific problems of implementation of the constitutional principle of justice. The problem of justice, namely social justice becomes especially relevant in the context of globalization. The practice of the Constitutional Court of Ukraine shows that the Constitution of Ukraine does not enshrine the principle of social justice in a direct form, but the entire legal system is based on the idea of justice. It is established that justice essentially reflects the realities of a society, the level of its cultural and legal maturity. It can manifest itself at different social levels, in different spatial and temporal dimensions. Thus, correlating the concepts of justice and law, justice can be considered as a legal standard with which the real socio-economic, political, financial, moral and ideological relations. Justice is not only a moral, philosophical category, but, first of all, a legal one. Justice is a legal phenomenon that relates to the very essence of law and is the distinguishing feature between law and the principles of law. In addition, it is a phenomenon of morality, because it is an idea that determines the moral principles of society. It should be noted that in some cases the application of the principle of justice is complicated, for example, when it conflicts with the principle of legality. Attention is drawn to the fact that in our state the principle of justice is not fully implemented. Social justice is the most important social value, a creative phenomenon that contributes to the reform of society on the basis of democracy and humanism.

Key words: social justice, criteria of justice, social institution, universal value, aspects of justice, fundamental values.

Постановка проблем. Питання юридичної формалізації фундаментальних правових цінностей свободи, рівності і справедливості в конституційному регулюванні набувають все більшої актуальності в сучасній правовій дійсності України. Законодатель проводить роботу по закріпленню форм виявлення та поєднання особистих, колективних та суспільних інтересів, забезпечення принципу соціальної справедливості, адже мета права полягає в врівноваженості інтересів в суспільстві, в знаходженні компромісу між ними.

В даний час категорія справедливості як предмет наукового аналізу є затребуваною практично у всіх сферах гуманітарного знання: соціології, психології, економіки, політології і т.п. Зокрема, однією з проблем, які характерні для дискусії на сучасному етапі щодо соціальної справедливості, став пошук її раціональних підстав, виявлення ролі цього конституційного принципу в соціальному організмі. Іншим, не менш значущим напрямком пошуку є аналіз існуючих моделей, парадигми соціальної справедливості, можливості їх узгодження.

Питання соціальної справедливості є досить актуальним у мінливий час та в сьогодення, коли в масовій свідомості відбувається процес переоцінки цінностей.

Стан опрацювання цієї проблематики. Останнім часом чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців присвячується проблемі реалізації принципу соціальної справедливості. У наукових працях В. Борейко, С. Кожем'якіної, П. Корнева, Д. Кирихіна, Опришко, С. Погребняк, О. Сидоренко, П. Шевчука, С. Щербак, І. Чечельницький, В. Чіркін, Я. Фогель. значна увага приділяється цій проблемі, однак поза увагою названих авторів залишається соціалогіка причин. Причому дані дослідження носять не теоретичний, умоглядний характер, а скоріше, практико-прикладний. Досліджуються біологічні та соціальні передумови уявлень про справедливість, вплив різних дистрибутивних моделей справедливості в розподілі на економічні механізми, значення справедливості в політичному, в тому числі міжнародному, просторі. Безумовно, особливу увагу проблемам справедливості приділяється в правовій доктрині та практиці.

Метою статті є дослідження конституційно-правові моделі принципу справедливості та соціальної справедливості, виявленні нормативного змісту в Конституції України, доктрині конституційного права і практиці Конституційного суду. Для досягнення мети необхідно: з'ясувати зміст категорії «соціальна справедливість» у контексті суспільних наук і обґрунтувати доцільність реалізації принципу соціальної справедливості в умовах сучасного суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. З давніх часів справедливість є однією із головних засад не лише судового процесу, а й підвалиною належної людської поведінки. Слід зауважити, що такий соціальний інститут як право та більш морально-правова категорія суспільства «справедливість», розвиваються паралельно, а іноді й тісно переплітаються між собою. Визнання ж зв'язку права і справедливості є складовою європейської правової традиції починаючи з Античності.

І.А. Ільїн з цього приводу зазначав, що вищою метою права є свобода, мир і справедливість [17, с.31]. Ступінь відповідності норм права уявленням про соціальну справедливість залежить від того, наскільки законодавець керується в своїй діяльності сформованими в суспільній свідомості критеріями справедливості.

Саме ці критерії справедливості, на думку автора, є для законодавця тими вимогами, які він з метою забезпечення соціальної справедливості в суспільних відносинах повинен враховувати в правотворчій діяльності. З юридичної точки зору це означає необхідність об'єктивної оцінки змісту і ефективності тих правових норм, які покликані правовими способами забезпечувати реалізацію принципу соціальної справедливості [17, с.31-32].

Сучасні юристи вважають, що необхідно переорієнтувати розуміння правової справедливості на пріоритет прав людини, збереження її гідності, забезпечуючи задоволення не тільки конституційних, а й соціально-економічних прав [23, с.124].

Малютін І.А. вважає, що «закон повинен містити в собі право, живу матерію, а не бути штучно створеним і не сприйматись у суспільстві. Саме у правильному співвідношенні природно-го і позитивного права створюється справедливий закон, який підтримується більшістю народу» [8, с. 142].

Для досягнення соціальної справедливості законодавець сьогодні пішов по шляху використання форм прямої демократії. Залучення населення до вирішення що їх стосуються, виявлення думки - без сумніву, ідея, що працює на досягнення соціальної справедливості. Однак ідея без правового механізму її реалізації, без підтримки населенням ідея не втілиться в життя.

Сьогодні необхідність утвердження в Україні як правовій соціальній державі ідеї справедливості усвідомлюється на найвищому рівні політичної влади. Про справедливість як поєднанні свободи і рівних можливостей, з одного боку, і забезпечення гідного життя, в тому числі особам, які потребують особливої турботи з боку держави і суспільства (інвалідам, пенсіонерам, сиротам та ін.) - з іншого.

Проблема співвідношення свободи і рівності, правової і соціальної держави досить давно обговорюється в юридичній літературі [14, с. 4]. Трансформація правосвідомості в Україні під впливом західних цінностей індивідуалізму, пріоритету прав і свобод людини над інтересами держави і суспільства, формального або юридичної рівності (на протигагу фактичному або соціально-економічному) знайшла своє відображення.

Як універсальна цінність соціальна справедливість поширюється на всі сфери суспільного життя, має соціально-політичний, етичний, філософський та релігійний виміри. Сутність справедливості полягає, з одного боку, в пошуках рівноваги між різними суб'єктами діяльності, яка охоплює економічний, політичний, правовий, моральний, світоглядний аспекти суспільного буття, а, з другого, – вона має органічно поєднувати принципи свободи, рівності, соціального захисту [16, с. 4].

Значна кількість рішень Конституційного Суду України, в яких конституційний принцип справедливості знаходиться в основі сформульованої правової позиції Суду і прийнятого на її основі рішення. Принцип справедливості проявляється в справедливому вирівнюванні шансів для всіх громадян незалежно від раси, національності, мовної приналежності та в справедливому розподілі доходів, що може бути досягнуто за допомогою перерозподілу бюджетних та інших коштів. Пресняков М.В. вважає, що принцип справедливості як би розчинений в нормативному змісті Конституції, висловлює її «дух» [14, с. 4].

На наш погляд, зокрема, можна з певністю говорити як мінімум про два аспекти справедливості (формальний і змістовний) відображають два боки проблеми справедливості в праві, що стосуються критерію оцінки справедливості або несправедливості закону, з одного боку, і його застосування в конкретних справах – з іншої.

Соціальна справедливість пред'являє до права певні вимоги, які повинні знайти своє вираження в самому праві; встановлює межі допустимих відхилень в праві, порушення яких призводить до розпаду правового відповідності, перекинення суті самого права.

Як слушно зауважує Е. Вавилин, соціальна справедливість є сукупністю загальноправових принципів справедливості, юридичної рівності, закріплених Конституцією. Вони володіють вищим ступенем нормативної узагальненості, зумовлюють зміст конституційних прав громадян, їх галузевих прав, носять універсальний характер і в зв'язку з цим надають регулюючий вплив на всі сфери суспільних відносин [2, с. 28].

Соціальна справедливість - це сукупність законодавчо закріплених норм, покликаних захистити конституційні права і свободи людини.

У Конституції України не закріплений термін «соціальна справедливість», що є суттєвою прогалиною. Але ціла низка конституційних вимог безпосередньо впливає з принципу справедливості — це свідчить також про непряме закріплення цього принципу в Конституції.

На погляд Мінченко Р. М. «справедливість, як правило, визначається як наукова категорія, що відображає взаємодію економіки, політики, права, моралі тощо. Це одна з фундаментальних цінностей суспільно-політичного життя, що впливає з принципу рівноваженості в соціальних відносинах прав і обов'язків людей,

інтересів суспільства й особи. Соціальна справедливість є також і відповідністю до рівності й свободи, тісно переплітаючись з ідеями гуманізму, справжнього народовладдя та активного служіння Батьківщині» [9, с. 23].

Принцип соціальної справедливості відображається в розділі II Конституції України: ст. 46 – право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; ст. 47 – право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду; ст. 48 – право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; ст. 49 – право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; ст. 50 – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди тощо [1].

Принцип соціальної справедливості полягає не тільки в наданні соціальних гарантій громадянам, але і в покладенні на них відповідних обов'язків [22, с. 34].

Саме в сучасних умовах принцип справедливості виступає визначальним чинником демократизації та стабілізації суспільного розвитку, сприяє подоланню наслідків тоталітарного режиму, зародженню цивілізованих засад розбудови української демократичної державності.

На єдність права і справедливості неодноразово вказував і Конституційний Суд України. Зокрема, у рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 зазначено: «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі». «Справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» (Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004) [5].

У рішенні від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005 у справі про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності Конституційний Суд України висловлює думку про зв'язок між конституційними принципами соціальної держави і справедливості, підкреслюючи, що соціальна держава зобов'язана відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян [13, с. 33].

Конституційний Суд України у рішенні від 04 червня 2019 року № 2-р/2019 досліджував можливість обмеження конституційних прав і свобод та висловив думку про те, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими. Суд звертає увагу і на те, що «...у разі регулювання соціальних прав із метою забезпечення соціальної справедливості застосування принципу абсолютної рівності може спричинити ситуацію, за якої внесення змін до будь-яких нормативно-правових актів (щодо прав та обов'язків осіб) буде неможливим, та створити загрозу економічній безпеці держави (призвести до негативних фінансових наслідків)» [7].

У своїх рішеннях, не один раз, Конституційний Суд України вказує на порушення принципу справедливості.

Конституційний Суд України в Рішенні від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 Врахував розмір прожиткового мінімуму та визначив розмір пенсії (для оподаткування) який перевищує десять розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Більше того, оподаткуванню підлягає лише та частина пенсії, яка перевищує зазначену суму. У підпункті 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційний Суд України констатував порушення Верховною Радою України при встановленні в законодавстві України оподаткування пенсій та зміни суми, з якої починається таке оподаткування, таких елементів конституційного принципу верховенства права, як правова визначеність, правова передбачуваність, правомірні очікування та справедливість [11].

Справедливість існує тільки у відношенні індивіда до суспільства і суспільства до індивіда. Вона характеризує відповідність дій певним критеріям, правилам, нормам, які у суспільній свідомості втілюють справедливість. В основі всіх характеристик справедливості лежить природне право, що має своїм підґрунтям сутність, в межах якої критерієм справедливості стає рівність, що разом із сутністю реалізується шляхом сходження від абстрактної до конкретної рівності, яка завжди співвідноситься з нерівністю у іншому відношенні [6].

М. В. Сабадуха зазначає, що «справедливість постає конститутивним елементом суспільства, на основі якого визначаються зв'язки людини із соціумом і світом загалом. Незважаючи на недоліки в реалізації принципів справедливості, вона стала підґрунтям розбудови громадянських суспільств і конституцій європейських держав» [16, с. 17].

Висновки. Глобалізований світ як ніколи потребує справедливості, відповідного правового регулювання. В умовах глобальних трансформацій роль і значення соціальної справедливості в межах окремих національних держав зростає. На наш погляд, якщо закон справедливості відкриють і реалізують, то він ґрун-

туватиметься на врахуванні внутрішніх якостей людини, рівня її духовного розвитку. Реалізація основних засад соціальної справедливості постає втіленням фундаментальних демократичних і гуманістичних ідей.

Список використаних джерел:

1. Агарков О. Принцип соціальної справедливості як основа методології. Соціально - політичного маркетингу. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/653>
2. Вавилин Е.В. Принцип справедливости как основа осуществления наследственных прав. Юрист. 2007. № 1. С. 30-31.
3. Гриценко А.А. Реконструктивний економічний розвиток – нова парадигма для України. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість / за ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка ; НАН України, ДУ «Інститут екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2016. 240 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>
4. Запорожцев А.Г. Конституционный принцип социальной справедливости как основа наследственных правоотношений. Издательство «Грамота». № 3 (9) 2011, часть 2. С. 56-59.
5. Здоровець С.В. Застосування принципу справедливості у новітньому судочинстві України (матеріально – правовий аспект). Протокол; Юридический портал. Юридическая дискуссия від 16.05.2019. URL: [https://protocol.ua/ru/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_\(materialno_pravoviy_aspekt\)/](https://protocol.ua/ru/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_(materialno_pravoviy_aspekt)/)
6. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. А.А. Гриценко. Харків: Форт, 2008. 298 с.
7. Конституція України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.10.2020).
8. Малютін І.А. Верховенство права – верховенство справедливості. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. №6. 2012 . С. 142- 145.
9. Мінченко Р.М. Принцип справедливості як основний критерій взаємодії особистості та державної влади. Актуальні проблеми політики. МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 21–26.
10. Новопавловская Е.Е. Реализация принципа социальной справедливости посредством механизмов конституционного судопроизводства. Вестник ВГУ. Серия: Право. С. 104-115.
11. Окрема думка судді Конституційного Суду України Запорожця М.П. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року. № 1-п/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-18#Text>
12. Опришко В. Реалії соціальної «справедливості» у контексті моралі.
13. Погребняк С.П. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України. Вісник Академії правових наук України. 2009. 4 (59). С. 31-39.
14. Пресняков М.В. Конституционный принцип справедливости: юридическая природа и нормативное содержание : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.02 - конституционное право; муниципальное право. Саратов – 2010. 45с.
15. Пресняков М.В. Справедливость в системе конституционно-правовых ценностей. Конституционное и муниципальное право. 2009. № 16. С. 6-9.
16. Сабадуха М.В. Соціальна справедливість як підґрунтя формування громадянського суспільства: соціально-філософський аналіз. : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Житомир, 2019. 20 с.
17. Социальная справедливость и гуманизм в современном государстве и праве / отв. ред. Т. А. Сошникова : материалы Международной научной конференции. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2015. 244 с.
18. Стрілець А.О. Поняття соціальної справедливості в умовах сучасного розвитку економіки України. Іновації управління в публічному секторі економіки. 15.04.2017. URL: <https://conferencekneu.wordpress.com/2017/04/21/>
19. Чечельницький І.В. Принцип справедливости в российском праве. Социально-экономические явления и процессы. 2014. Т. 9. № 7. С. 100–104.
20. Чиркин В.Е. Социальная справедливость в конституционном праве. Журнал российского права. № 7-2016. С. 5–12.
21. Шелевер Н.В. Місце та значення принципу справедливості у конституційному праві. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2020. 236 с.
22. Шелевер Н.В. Принцип соціальної справедливості в конституційному праві. Південноукраїнський правничий часопис. 3/2020. С. 33-38
23. Яковенко М. Справедливість як елемент права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 123-129.